

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΚΑΤΑ ΦΥΣΗ ΖΩΝΤΩΝ ΛΑΩΝ

Α. ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΕΡΙ ΠΡΟΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ

Ποιά ήταν η πρώτη θρησκεία του ανθρώπου; Οι απαντήσεις στο ερώτημα αυτό διαφέρουν μεταξύ τους και εξαρτώνται από τη θέση που παίρνει ο κάθε ερευνητής σχετικά με την προέλευση του ανθρώπου. Αυτοί που ακολουθούν την διδασκαλία τη Αγίας Γραφής πιστεύουν ότι η θρησκεία δεν εφευρέθηκε από τον άνθρωπο και δεν εξελίχθηκε από απλές και πρωτόγονες μορφές, αλλά αποκαλύφθηκε από τον ίδιο το Θεό κατά την ημέρα της δημιουργίας του. Από την ημέρα αυτή ο άνθρωπος γνώριζε τον δημιουργό του Θεό, ο οποίος τον έπλασε, και με την πτώση του έχασε την καθαρή θεογνωσία και σιγά σιγά περιέπεσε στην ειδωλολατρία.

Η άλλη θέση είναι αυτή της θεωρίας της εξελίξεως (Evolutionismus) που δέχεται την εξέλιξη του ανθρώπου, και άρα και των θρησκευτικών του παραστάσεων.

Τον περασμένο αιώνα, ειδικότερα μάλιστα κατά την διάρκεια του δεύτερου μισού του 19ου αιώνα, οι διάφοροι ερευνητές έστρεψαν την προσοχή τους προς διάφορους λαούς, που μόλις τότε είχαν ανακαλυφθεί, ξεχασμένοι και απομονωμένοι στο περιθώριο των πολιτισμών ή άγνωστοι παντελώς στον υπόλοιπο γνωστό κόσμο. Οι λαοί αυτοί ζούσαν μια φυσική ζωή, χωρίς ιδιαίτερα γνωρίσματα ανώτερου τεχνολογικού πολιτισμού. Επρόκειτο για τους λαούς που ζούσαν απομονωμένοι σε διάφορες περιοχές της Αφρικής, της Ασίας, της Αμερικής (Εσκιμώοι), και των νησιών του Ειρηνικού Ωκεανού (Ωκεανία, Μελανησία). Οι εθνολόγοι και οι θρησκευσιολόγοι, ανάλογα με την κοσμοθεωρία τους ο καθένας, πίστεψαν ότι στις αντιλήψεις των απομονωμένων αυτών λαών θα έλυναν το πρόβλημα της γενέσεως της θρησκείας. Άλλοι δηλαδή από τους επιστήμονες αυτούς πίστεψαν ότι θα εύρισκαν επιτέλους στις ξεχασμένες αυτές κοινωνίες τον πρωτογενή άβηροσκο άνθρωπο, και άλλοι ότι θα έβρισκαν τον εξαρχής θρησκευόμενον άνθρωπο. Από την εξερεύνηση

των λαών αυτών, που ονομάστηκαν «Πρωτόγονοι», και από την καταγραφή των αντιλήψεών τους, ανέκλυψαν διάφορες θεωρίες περί προελεύσεως της θρησκείας.

Αρχικά όμως η έρευνα ήταν αποσπασματική και δεν είχε μια γενική εποπτεία όλων των τρόπων έκφρασης των «πρωτογόνων» λαών. Ο κάθε επιστήμονας ερευνούσε μια ορισμένη περιοχή και έβγαζε τα συμπεράσματά του και τις θεωρίες του ανάλογα με τις παραστάσεις μιας ορισμένης φυλής ή περισσότερων φυλών μιας ορισμένης γεωγραφικής περιοχής. Όταν, μετά τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας, η έρευνα απέκτησε πολύτιμο υλικό, το κατέταξε και το επεξεργάστηκε συνολικά, απέκτησε μια γενικότερη εποπτεία επάνω στις αντιλήψεις των «πρωτογόνων» λεγομένων λαών και οδηγήθηκε σε ασφαλέστερα συμπεράσματα.

Έτσι, οι προσδοκίες των παλαιότερων οπαδών της θεωρίας της εξέλιξεως να βρουν στους λαούς αυτούς την πρωταρχική άθρησκη φάση της ανθρώπινης ιστορίας, δεν δικαιώθηκαν. Στους σύγχρονους κατά φύση ζώντες λαούς δεν βρέθηκε ο άθρησκος άνθρωπος. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι, ότι μερικές ομάδες, όπως π.χ. οι Μασαί της Κένυα, φαίνεται να στερούνται μιας πίστεως σε ζωή μετά θάνατον. Γενικά, όμως το θρησκευτικό συναίσθημα των κατά φύση ζώντων λαών είναι πολύπλοκο· αποτελείται από πίστεις και δοξασίες και πολλαπλούς τρόπους εκφράσεως στον μύθο και στη λατρεία.

Μολαταύτα, στον ειδικό κλάδο της συγκριτικής θρησκευολογίας επεκράτησε εξαρχής και για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, περισσότερο από ό,τι σε κάθε άλλη ειδική επιστημονική έρευνα, η θεωρία της εξέλιξεως. Οι θεωρίες μάλιστα για την εξέλιξη της θρησκείας, που αρχικά διατυπώθηκαν - αν και με αποσπασματική έρευνα - από εθνολόγους ερευνητές, κατέληξαν ύστερα να μη εκπροσωπούνται τόσο από τους ειδικούς του κλάδου επιστήμονες, όσο από τους λογίους εκείνους, οι οποίοι δεν μπορούσαν να παρακολουθήσουν σταθερά τις προόδους της εθνολογίας και δεν ήταν πλήρως κάτοχοι των πορισμάτων της. Μιλούμε βέβαια για τη θεωρία της εξέλιξεως σχετικά πάντοτε με τις θεωρητικές επιστήμες και ειδικότερα με την ιστορία του πολιτισμού, όπου η θεωρία της εξέλιξεως δεν μπορεί να εφαρμοσθεί κατά γράμμα, αφού οι ανθρώπινες κοινωνίες ακμάζουν και παρακμάζουν. Γι' αυτό η θεωρία αυτή (όσον αφορά πάντοτε τις θεωρητικές επιστήμες) δέχτηκε ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα τα πλήγματα της αυστηρής επιστημονικής κριτικής. Λίγο αργότερα, στα χρόνια θα λέγαμε του 1920, οι Αμερικανοί εθνολόγοι οδηγήθηκαν σε ασφαλέστερα συμπεράσματα, που ξεπερνούν την υπόθεση της εξέλιξης και στην συγκριτική θρησκευολογία.

Επειδή όμως οι θεωρίες περί προελεύσεως της θρησκείας, που διατυπώθηκαν τον περασμένο αιώνα, διαδίδονται ακόμη και σήμερα από τους διάφορους μη ειδικούς, συνήθως μάλιστα ερασιτέχνες λογίους, που θέλουν να εξηγήσουν τη γένεση της θρησκείας μόνο με αυτές, γι' αυτό θα προσπαθήσουμε να δώσουμε εδώ το γενικό τους διάγραμμα.

Οι διάφορες θεωρίες περί προελεύσεως της θρησκείας μπορούν να συνοψισθούν σε δύο κατηγορίες:

1. Θεωρίες επί μυθολογικής βάσεως: α) η προέλευση της θρησκείας από την «Μυθολογία της φύσεως» (Naturmythologie), β) η προέλευση της θρησκείας από την «Αστρική μυθολογία» (Panbabylonismus).

Οι θεωρίες της ομάδας αυτής δέχτηκαν νωρίς τα καταλυτικά πλήγματα της εθνολογίας, και κυρίως της λαογραφίας, και είναι τελείως ξεπερασμένες σήμερα.

2. Θεωρίες επί εθνολογικής και κοινωνικής βάσεως: α) Προγονολατρία (Manismus), β) Ανιμισμός (Animismus = Παμφνησιμός); γ) Προανιμισμός, δ) Δυναμισμός (Dynamismus) και Μαγεία, ε) Τοτεμισμός και στ) Πρωτομονοθεϊσμός.

1. Θεωρίες επί μυθολογικής βάσεως

α) Η μυθολογία της φύσεως

Η θεωρία αυτή συνδέεται άμεσα με την έρευνα των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και φιλολογιών, η οποία άρχισε θεωρητικά στην Ινδία με τον Ιταλό έμπορο και ιεραπόστολο από την Φλωρεντία Filippo Sassetti (Γκόα, 1583-88) και κυρίως με τον Γάλλο ιησουίτη Pater Coeurdoux (1767), όταν ο πρώτος παρατήρησε την αντιστοιχία που υπάρχει μεταξύ των αριθμητικών της σανσκριτικής και της λατινικής και ο δεύτερος βρήκε και σε άλλες λέξεις κοινές ρίζες μεταξύ των δύο γλωσσών. Οι παρατηρήσεις αυτές προσήλκυσαν το ενδιαφέρον των γλωσσολόγων και άνοιξαν το δρόμο στη γένεση της συγκριτικής γλωσσολογίας. Σύντομα, μερικοί γλωσσολόγοι έστρεψαν το ενδιαφέρον της έρευνάς τους και προς την Ιρανική και την αρχαία Ελληνική γλώσσα και διαπίστωσαν κατά τρόπον αναμφισβήτητο τη συγγένεια και μεταξύ αυτών των γλωσσών. Τελικά, η συγκριτική γλωσσολογία κατέληξε στο συμπέρασμα (που ο Sir William Jones υπέθεσε και ο Franz Bopp απέδειξε) ότι η σανσκριτική, η ιρανική, η λατινική, η χετιτική (γλώσσα νεκρή σήμερα), η τοχαρινή (γλώσσα επίσης νεκρή σήμερα, γνωστή από επιγραφές του 7ου μ.Χ. αιώνα), η κελτική, η σλαβική, η αλβανική, η βαλτική (Εσθονίας, Λιθουανίας, Λεττονίας) και όλες οι σημερινές γλώσσες της Ευρώπης

(πλην της Ουγγρικής, Φιλλανδικής και της προ ινδοευρωπαϊκής γλώσσας των Βάσκων στα Πυρηναία) έχουν κοινή καταγωγή.

Την υπόθεση για τη συγγένεια των γλωσσών αυτών με τη σανσκριτική είχε εκφράσει ήδη σε μια ομιλία του, που έδωσε στις 2 Φεβρουαρίου 1786, ο Άγγλος αρχαιολόγος Sir William Jones, ιδρυτής στην Καλκούτα - το έτος 1784 - της Asiatic Society. Την αδιαμφισβήτητη όμως συγγένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών μεταξύ τους απέδειξε ο διαπρεπής Γερμανός γλωσσολόγος Franz Bopp (1791-1861), ο πραγματικός ιδρυτής και θεμελιωτής της συγκριτικής γλωσσολογίας. Ο Franz Bopp ασχολήθηκε εμβριθέστατα με την ινδική γλώσσα και γραμματεία και το 1816 εξέδωσε συγκριτική μελέτη για το σύστημα συζυγιών της σανσκριτικής σε σύγκριση με τις άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες, στην οποία διαπιστώνει τη συγγένεια των εν λόγω γλωσσών όχι μόνο στις ρίζες των λέξεων, αλλά και στη γραμματική τους μορφή, δηλαδή στις καταλήξεις.

Όταν διαπιστώθηκε η συγγένεια αυτή μεταξύ της σανσκριτικής και των άλλων ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, οι συγκριτικοί γλωσσολόγοι προσπάθησαν να ανεύρουν και να εξηγήσουν όλα τα γλωσσικά παράλληλα μεταξύ των γλωσσών αυτών. Βάση των ήταν η σανσκριτική γλώσσα, η αρχαιότερη ως τότε γλώσσα με γραπτά μνημεία (τις Βέδες). Έτσι δημιουργήθηκε η θεωρία περί «Ινδοευρωπαϊκής ομογλωσσίας», δηλαδή περί μιάς οικογενείας γλωσσών με κοινή και αρχέγονη λεξιλογική και μορφολογική παραγωγή. Στη συνέχεια αναζητήθηκε ο τόπος της υποτιθέμενης αυτής αρχέγονης γλωσσικής οικογενείας. Προτάθηκαν διάφορες απόψεις, χωρίς να λύσουν οριστικά το φλέγον ζήτημα. Άλλοι θέλησαν να τοποθετήσουν την αρχέγονη αυτή οικογένεια στην Ινδία και άλλοι - οι περισσότεροι - κάπου στην κεντρική Ευρώπη (στα παράλια της Βαλτικής, μεταξύ των ποταμών Βιστούλα και Χάρστ, στην Ολλανδία και Θουριγγία), ενώ η σημερινή έρευνα καταλήγει υπέρ της περισσότερου ευλογοφανούς υποθέσεως, ότι η αρχική ινδοευρωπαϊκή κοιτίδα ήταν απλωμένη κάπου στις στέπες των Κιργισίων, ανάμεσα στη νότια οροσειρά των ουραλιών ως τη λίμνη Αράλη του δυτικού Καζακστάν. Με βάση την υποτιθέμενη αρχική κοιτίδα της ινδοευρωπαϊκής ομογλωσσίας, που για τα πρώτα βήματα της συγκριτικής γλωσσολογίας δεν ήταν άλλη παρά η Ινδία (εντεύθεν και το όνομά της και ο όρος «Ινδοευρωπαίοι»), και κυρίως με βάση τα αρχαιότερα γραπτά μνημεία της «κοιτίδας» αυτής, δηλαδή τις Βέδες, και άρα τη σανσκριτική γλώσσα, οι συγκριτικοί γλωσσολόγοι προσπάθησαν να ανακαλύψουν όχι μόνο τα γλωσσικά παράλληλα, αλλά και τον τρόπο με τον οποίον, κάτω από διάφορες ιστορικές, γεωγραφικές και πολιτιστικές συνθήκες, με την πάροδο του χρόνου αλ-

ληλαναπτύχθηκαν, διασπάστηκαν και διαφοροποιήθηκαν οι ινδοευρωπαϊκές γλώσσες.

Παράλληλα προς αυτήν τη μέθοδο εργασίας της συγκριτικής γλωσσολογίας κινήθηκαν και οι θρησκευολόγοι και εθνολόγοι του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα. Γι' αυτό οι οπαδοί της θεωρίας της «φυσικής μυθολογίας» ακολουθούν ως μέθοδο εργασίας εκείνην της συγκριτικής γλωσσολογίας και φιλοσοφίας. Με τη μέθοδο αυτή της συγκριτικής γλωσσολογίας οι θιασώτες της «φυσικής μυθολογίας» προσπάθησαν με τη σειρά τους να ανεύρουν τα παράλληλα και να εξηγήσουν την προέλευση του μυθολογικού και φιλολογικού πλούτου των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών και φιλολογιών. Αυτοί κινήθηκαν με το εξής σκεπτικό: αφού η συγκριτική γλωσσολογία με βάση την αρχαιότερη - για την εποχή εκείνη - ινδοευρωπαϊκή γλώσσα, τη σανσκριτική, βρίσκει και εξηγεί τα παράλληλα όλων των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών, σημαίνει ότι και η θρησκευολογία και εθνολογία μπορούν να κινήθούν ανάλογα, και με βάση τη μυθολογία της γραμματείας των Βεδών να ανεύρουν και να εξηγήσουν τα μυθολογικά παράλληλα όλων των λαών των αρχαίων μεγάλων πολιτισμών. Πρωτοπόρος μεταξύ των πολλών εκπροσώπων της κατευθύνσεως αυτής ήταν ο ήδη μνημονευθείς σπουδαίος γερμανός Ινδολόγος Friedrich Max Müller (1823-1900), καθηγητής των σανσκριτικών στην Οξφόρδη. Τα δημοσιεύματά του, που ανάγονται στα χρόνια μεταξύ του 1856-1897, εξετάζουν τη μυθολογία των Βεδών παράλληλα με αυτήν των άλλων ινδοευρωπαϊκών λαών.

Έτσι, προτού καλά καλά να αποκαλυφθεί ο μυθολογικός πλούτος των λαών αυτών και να ερευνηθεί η γένεση και η αυτοτελείά του, ο Max Müller και οι θιασώτες του έβγαλαν το συμπέρασμα, ότι η θρησκεία γεννήθηκε από την μυθολογία της φύσης (φυσιοκρατία). Κατά την άποψή τους, η κοιτίδα της ινδοευρωπαϊκής μυθολογίας ήταν η Ινδία. Εκεί πρωταναπτύχθηκε ο μύθος και απλώθηκε ύστερα στους άλλους ινδοευρωπαϊκούς λαούς. Ο μύθος αυτός ήταν φυσιοκρατικός. Τα επιχειρήματά τους οι θιασώτες της θεωρίας αυτής τα αντλούσαν από την μυθολογία των Βεδών, όπου υπάρχει ένα μεγάλο πάνθεο από μικρούς και μεγάλους θεούς και δαίμονες. Συμπέραναν, λοιπόν, ότι οι άνθρωποι του κόσμου των Βεδών έκπληκτοι από το μυστήριο και τα φαινόμενα της φύσης, που τους περιέβαλλε, και μη μπορώντας να τα ερμηνεύσουν, τα εμυθοποίησαν αρχικά και ύστερα τα ανύψωσαν στη σφαίρα των θεών. Όπως δείχνει, είπαν, η μυθολογία των Βεδών, αρχικά οι θεοί δεν ήταν τίποτε άλλο παρά προσωποποιήσεις των φαινομένων της φύσης και ιδιαίτερα των μετεωρολογικών συμβάντων, που σιγά σιγά απέκτησαν συγκεκριμένες ιδιότητες και υψώθηκαν στη σφαίρα των θεών.

βέβαια χαρακτήρας των θεών του Βεδικού πανθέου είχε το νόημά του· ωστόσο ούτε την γένεση της θρησκείας μπορεί να εξηγήσει, ούτε πολύ περισσότερο την υπόθεση να στηρίξει, ότι ο μύθος πρωτογεννήθηκε στην Ινδία, από όπου διαδόθηκε ύστερα σ' όλο τον κόσμο.

Ο μύθος βέβαια εισχωρεί βαθιά στην προϊστορία της ανθρωπότητας, στην «πηγή του χρόνου», και εκεί έχει το λίκνο του. Στις προϊστορικές κοινωνίες και στους πανάρχαιους πολιτισμούς, ο μύθος γεμίζει την θρησκευτική ζωή του ανθρώπου με εικόνες και σύμβολα και του επιτρέπει να ερμηνεύσει την ζωή και τον κόσμο. Υποθέτουμε, ότι από τη στιγμή που ο άνθρωπος συνειδητοποίησε την ύπαρξή του έδωσε με απλές μυθικές διηγήσεις απάντηση στα μεγάλα ερωτήματα που διακατέχουν μόλις την ανθρώπινη καρδιά, δηλαδή ποιός είμαι, από πού είμαι, πού πάω, με άλλα λόγια στα ερωτήματα περί ζωής, θανάτου και Θεού. Ο μύθος παίζει μεγάλο ρόλο στην ζωή όλων των λαών και όλων των θρησκειών του κόσμου. Η γλώσσα του είναι απλή, αλλά οι εικόνες του διεισδυτικές, πλούσιες σε λεπτομέρειες και γεμάτες από πολύπλευρο συμβολισμό. Γι' αυτό ο μύθος μας βοηθά να αναχθούμε, με μιά αναδρομική διεύδυση, στην παιδική ηλικία της ανθρωπότητας, στο πρωταρχικό νεανικό της σφρίγος, για να αναζητήσουμε τις πηγές της ιστορίας του ανθρώπου, της σκέψης, της θρησκείας και της ηθικής. Τον άνθρωπο τον ικανοποιούν και τον ψυχαγωγούν οι μύθοι, οι θρύλοι και τα παραμύθια. Την κλασική διάκριση των τριών αυτών ειδών της μυθολογικής φαντασίας του ανθρώπου την έκανε στις αρχές του αιώνα μας ο E. Bethe. «Μύθος, θρύλος και παραμύθι, λέει, διαφέρουν μεταξύ τους κατά την καταγωγή και τον σκοπό. Ο μύθος είναι η πρωτόγονη φιλοσοφία, η πιο απλή εποπτική μορφή σκέψης, μια σειρά από προσπάθειες για να κατανοηθεί ο κόσμος, να εξηγηθεί η ζωή και ο θάνατος, η μοίρα και η φύση, οι θεοί και οι λατρείες. Ο θρύλος είναι πρωτόγονη ιστορία, απλοϊκά διατυπωμένη με περιπέτειες αγάπης και μίσους, ασύνειδα παραλλαγμένη και απλοποιημένη. Το παραμύθι γεννήθηκε από την ανάγκη της ψυχαγωγίας και αυτήν υπηρετεί» (Mythus-Sage-Märchen, Leipzig 1905· αναφέρεται από τον E. Παπανούτσο, Γνωσιολογία, Αθήνα, Ίκαρος, 1973, 358, υποσ. 2).

Μολαταύτα, ο μύθος δεν μπορεί να θεωρηθεί ως πρωτογενής παράγοντας της ανθρώπινης θρησκευτικής ζωής, γιατί ο δημιουργικός και καλλιτεχνικός χαρακτήρας του προϋποθέτει ένα υψηλότερο και πιο ώριμο στάδιο στην ζωή του ανθρώπου από εκείνο που υποτίθεται ότι ήταν το επίπεδο της πρώτης αδιαφοροποίητης ανθρώπινης κοινωνίας. «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η κατάκτηση της μυθικής θεωρήσεως των πραγμάτων αποτελεί τομή στην ζωή του αφηγητή και σημαίνει μια ξε-

Είναι βέβαια αλήθεια, ότι ένα από τα βασικά γνωρίσματα του κόσμου των Βεδών είναι η πίστη σε πολλούς θεούς, που με μια πρώτη ματιά δίνουν την εντύπωση ότι αντιπροσωπεύουν διάφορα φυσικά φαινόμενα, στοιχεία ή δυνάμεις της φύσεως. Φαινόμενα όπως ο ουρανός, η γη, ο ήλιος, η αυγή, λατρεύονται άλλοτε ως θεότητες και άλλοτε αποτελούν απλά φυσικά φαινόμενα. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι οι θεοί ταυτίζονται απολύτως με τα φυσικά φαινόμενα και τις φυσικές δυνάμεις. Το νόημά τους είναι ευρύτερο. Πρέπει βέβαια να παραδεχθούμε ότι οι φυσικές δυνάμεις εκλαμβάνονται πολλές φορές ως θεϊκές δυνάμεις, αλλά οι μεγάλοι βεδικοί θεοί δεν ήταν καθόλου απλές φυσικές δυνάμεις και φυσικά φαινόμενα· πολύ περισσότερο εξέφραζαν μια πολύ ζωτική ιδέα, η οποία αποκαλύπτεται σε ένα φυσικό φαινόμενο ή σε ένα φυσικό συμβάν. Θα μπορούσε μάλιστα να πει κανείς, ότι η ιδέα αυτή δεν αποκαλύπτεται μόνο στη φύση, αλλά και οπουδήποτε αλλού, πράγμα που σημαίνει ότι για την εποχή εκείνη δεν μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ «φύσεως» και «μη φύσεως» με τη σύγχρονη έννοια των όρων. Ακόμη και όταν μερικοί θεοί συνδέονται ιδιαίτερα με κάποιο φαινόμενο, η περιοχή στην οποία συγκεντρώνεται η δύναμή τους, δεν καλύπτει το περιεχόμενο της ύπαρξής τους και της δράσης τους, που είναι πολύ ευρύτερο.

Μολαταύτα, η εντύπωση που αποκομίζει κανείς, όταν έρχεται σε πρώτη επικοινωνία με τα κείμενα των Βεδών, είναι φυσιοκρατική. Η εντύπωση αυτή οδήγησε τους πρώτους ερμηνευτές να ερμηνεύσουν αυστηρώς φυσιοκρατικά το αρχαίο ινδικό πάνθεο. Τα συμπεράσματά τους ήταν συνεπή προς την αρχική τότε εξελικτική θεωρία, η οποία είχε επικρατήσει στην επιστημονική έρευνα και ερμήνευε φυσιοκρατικά τη γένεση των θεών του αρχαίου κόσμου. Σύμφωνα με την θεωρία αυτή οι αρχέγονοι θεοί αρχικά ήταν συνδεδεμένοι μόνο με κάποιο φυσικό φαινόμενο, αλλά με την πάροδο του χρόνου άρχισαν να παίρνουν βαθμιαία ηθική σημασία και να υψώνονται στη σφαίρα των ανωτέρων παντοδυνάμων θεών. Και όπως στη βιολογική σφαίρα η γενική θεωρία της οργανικής εξέλιξης αναζητεί τον πρωταρχικό μονοκύτταρο οργανισμό, την «αμοιβάδα», για να εξηγήσει την εξέλιξη του ζωϊκού και φυτικού κόσμου, έτσι και στη σφαίρα του πολιτισμού και της θρησκείας, οι θεωρητικοί θιασώτες της εξελικτικής θεωρίας ανεζήτησαν τον ελάχιστο πρωταρχικό νοητικό παράγοντα του ανθρώπου, για να εξηγήσουν τη γένεση και την εξέλιξη της θρησκείας και του πολιτισμού. Οι οπαδοί της «φυσικής μυθολογίας» τον ανεύραν στον μύθο.

Τα συμπεράσματα όμως της παλαιότερης αυτής «φυσικής μυθολογίας» δεν είναι παραδεκτά σήμερα από την επιστήμη. Ο φυσιοκρατικός

χωριστή ανύψωση της καλλιτεχνικής του διαθέσεως, μια νέα ωριμότητα των ικανοτήτων του να συλλαμβάνει και να δημιουργεί» (Κ. Κερένυϊ, Η μυθολογία των Ελλήνων, μετάφρ. Δ. Σταθοπούλου, «Βιβλιοπωλ. Εστίας» 1966, 18).

Ός τα τέλη του περασμένου αιώνα οι λόγιοι της Δύσης δεν έδιναν μεγάλη σημασία στον μύθο. Αλλά και στις αρχές ακόμη του αιώνα μας επικρατούσε η γνώμη - και μάλιστα δίχως κάποιους δισταγμούς - ότι ο «μύθος» αντιστοιχεί σε μια τελείως ειδική κατάσταση της σκέψης του «πρωτογόνου» ανθρώπου. Το ανθρώπινο πνεύμα του «πρωτογόνου», έλεγαν, που ήταν ακόμη ανεπίδεκτο της λογικής, παρίστανε τον κόσμο σαν μια θεατρική σκηνή, όπου εκτυλισσόταν ένα δράμα στο οποίο αντιπαρατάσσονταν ιδιότροπες δυνάμεις της θελήσεως και των επιθυμιών. Επηρεασμένοι μάλιστα από την μονογραμμική θεωρία της εξελίξεως του καιρού τους οι λόγιοι είχαν υψώσει σε δόγμα την γνώμη ότι κάθε ανθρώπινη κοινωνία κατά την πορεία της ιστορικής της εξέλιξης είχε διανύσει αναπόφευκτα μια «προλογική» περίοδο, στην οποία ο μύθος ήταν ο κανονικός τρόπος σκέψης. Όταν κάποτε ξεπεράστηκε αυτό το στάδιο, ήρθε, λέει, «η εποχή της λογικής σκέψης», την οποία ακολούθησε και στεφάνωσε η εποχή των διανοουμένων και εφευρετών, οι οποίοι επεξεργάστηκαν και καθιέρωσαν τις λογικές και αντικειμενικές αλήθειες. Ήδη στις πρώτες ακόμη δεκαετίες του αιώνα μας ο φιλόσοφος και εθνολόγος Lucien Lévy-Bruhl (Λισιέν Λεβύ-Μπρούλ, 1856-1939), διετύπωσε τη γνώμη ότι ο «πρωτόγονος» άνθρωπος κινείται από το συναίσθημα μάλλον παρά από τη λογική. Αυτή τη νοοτροπία του την ονόμασε «προλογική» (prélogique), γιατί διαπίστωσε ότι ο νους του ανθρώπου των ανεξέλικτων κοινωνιών μένει αδιάφορος απέναντι στην αντίφαση που τόσο έντονα αποκρούει η δική μας λογική. Ως παράδειγμα φέρνει την αντίληψη των Τρουμαίων που πιστεύουν ότι είναι άνθρωποι και υδροβία ζώα μαζί, ή των Μπορορό του Αμαζονίου που επιμένουν ότι είναι άνθρωποι και κόκκινοι παπαγάλοι συγχρόνως. Αυτό συμβαίνει, γιατί, κατά τον Lévy-Bruhl, η «προλογική» νοοτροπία του «πρωτογόνου» ανθρώπου υπακούει σ' έναν δικό της νόμο: στον νόμο της συμμετοχής (loi participation). Ο νόμος αυτός στηρίζεται στην αντίληψη του απλού ανθρώπου ότι τα όντα, τα φαινόμενα και τα αντικείμενα έχουν μια κοινή ουσία που τα κάνει να είναι τα ίδια και ταυτόχρονα κάτι διαφορετικό από τον εαυτό τους. Συνεπώς, ο άνθρωπος μπορεί να συμμετέχει στην κοινή ουσία όλων των όντων του φυσικού του περιβάλλοντος και άρα να είναι ταυτόχρονα και το ένα και το άλλο. Βέβαια η γνώμη αυτή του Lévy-Bruhl αν και έδωσε αφορμή για γόνιμες συζητήσεις για την κατανόηση του τρόπου σκέψης και των δυνατοτήτων του νου των πρωτογό-

νων, δεν έγινε απόλυτα δεκτή (βλ. τις θέσεις του: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*, Paris ⁹1928, 78 - *La mentalité primitive*, Paris ⁴1925 - *L'âme primitive*, Paris ²1927) και ο ίδιος στα τέλη της ζωής του πρότεινε την απόρριψη του όρου «προλογική νοοτροπία» (βλ. *Les carnets de Lucien Lévy-Bruhl*, Paris 1949, 60), χαρακτηρίζει όμως την αντίληψη που επικρατούσε ως την εποχή του ανάμεσα σε μια μερίδα του λογίου κόσμου για τον άνθρωπο των ανεξελικτων κοινωνιών και τη μυθολογία του. Η αντίληψη αυτή ήταν η συνηθισμένη, επίσημη θεωρία που προερχόταν από τον θετικισμό και, με ευρύτερη έννοια, από τον Διαφωτισμό και τη Γαλλία του 18ου αιώνα. Διερευνώ τους μύθους, σήμαινε τότε για τον Auguste Comte, όπως και για τους Fontenelle και Voltaire, αφήνω να περάσουν οι πλάνες και οι ανοησίες των ανθρώπων στα περιοδικά, μια συχνά διασκεδαστική, συχνά όμως και μελαγχολική ενασχόληση, όπως είναι τα φύλλα σ' ένα Λεύκωμα με φωτογραφίες από μια μακρινή και περασμένη εποχή.

Σήμερα οι ιστορικοί της ανθρώπινης σκέψης και του πολιτισμού δεν αρκούνται να ξεετάζουν τον μύθο με το παραπάνω σχήμα. Ο μύθος σήμερα δεν φαίνεται ως ένας ειδικός τρόπος σκέψης των «πρωτογόνων» αποκλειστικά κοινωνιών και της «πρωτόγονης» νοοτροπίας. Πιθανώς να υπάρχουν άνθρωποι που νομίζουν ότι ο μύθος είναι περιεχόμενο μιας απλούστερης κοινωνικής σκέψης και ότι σήμερα που κυριαρχεί ο λόγος η κοινωνία μας είναι απαλλαγμένη από τον μύθο. Αν όμως έρευνήσουμε έντιμα τον εαυτό μας, πρέπει να παραδεχούμε, ότι ο μύθος δεν είναι καθόλου ξένος από την καθημερινή μας ζωή και σκέψη, και μάλιστα ότι κατά την φύση του ο μύθος δεν έρχεται καθόλου σε αντίθεση με τον επιστημονικό λόγο. Ο μύθος και η αντιπαράθεση μ' αυτόν παίζει σπουδαίο ρόλο στην ιστορία, όπως και σ' όλες τις ζωτικές περιοχές του παρόντος βίου (στη θρησκεία, την πολιτική, την παιδεία, την διακίνηση των ιδεολογιών, τη δημοσιογραφία, τη διαφήμιση, τη μόδα, την ιατρική κ.λ.π.). Αυτό εξάλλου το δείχνει και ο αριθμός των επιστημών που ασχολούνται με τον μύθο, όπως είναι η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η φιλοσοφία, η θεολογία, η εθνολογία κ.λ.π. Όσον αφορά στη θρησκευτολογία, τη θεολογία και την φιλοσοφία ο όρος «μύθος» έχει σπουδαία και υποδειγματική σχεδόν θέση. Δεν υπάρχει άλλος όρος που να παίζει σ' όλους αυτούς τους τομείς της σκέψης ένα τόσο σπουδαίο και αμφισβητούμενο συγχρόνως ρόλο.

Στην επιστημονική έρευνα συζητήθηκε πολύ, αν ο μύθος είναι όρος που ανήκει πρωταρχικά στη θρησκεία. Ορισμένοι από τους ερευνητές σήμερα νομίζουν ότι η πρωταρχική φύση του μύθου είναι ποίηση πλαστική, πολύ διαφορετική τόσο από τη θρησκεία όσο και από το έθιμο και

την αλήθεια. Άλλοι δέχονται ότι ο μύθος είναι μια χειροπιαστή και προσωποποιημένη έκφραση όλης της εσωτερικής και εξωτερικής εικόνας του κόσμου μιας ορισμένης εποχής, ή αλλιώς, ο ενιαίος εσωτερικός ψυχικός, ηθικός και κοσμοθεωριακός πυρήνας μιας φυλής ή ενός λαού· (η ιδέα της συσχέτισης μύθου και λαού προέρχεται από τον Nietzsche). Άλλοι πάλι τον συσχετίζουν με τη θρησκεία και δέχονται ότι μέσω αυτού ο άνθρωπος ερμηνεύει την ύπαρξή του, τον κόσμο, τον σκοπό του και τη σχέση του με τον θεό και τον συνάνθρωπο. Για τον θρησκευτικό φιλόσοφο Μπερδιάγιεφ ο μύθος είναι μια αλήθεια ασύγκριτα μεγαλύτερη από μια ορατή πραγματικότητα. Εκφράζει πάντοτε μια πραγματικότητα, η οποία όμως είναι συμβολική. Αυτό το σύγχρονο ρεύμα που ερμηνεύει τον «μύθο» ως όρο και σύμβολα μιας «υπεριοριστικής αλήθειας» μεγίστης σημασίας, το παρατηρούμε και στην επιστημονική θεολογία. Στη συμβολική και ρεαλιστική του θεωρία περί μύθου ο Paul Tillich (1886-1965) λέει: «Ο μύθος είναι το σύμβολο που κατασκευάστηκε από στοιχεία της αλήθειας γι' αυτό που θεωρείται απόλυτο και απαραίτητο στη θρησκευτική πράξη». Δίπλα όμως σ' αυτές τις ερμηνείες βρίσκεται επίσης και μια τελείως άθρησκη αξιολόγηση του μύθου, ένας χλευασμός του με τη συνηθισμένη σημασία της λέξης. Γενικώς όμως στη νέα εποχή ο μύθος ερμηνεύθηκε με πολύ βέβαια διαφορετικές μεταξύ τους, αλλά πάντως μεγάλες αντιλήψεις (πρβλ. Bachofen, Nietzsche, Stefan George, A. Rosenberg).

Συνεπώς, στον μύθο μπορούμε να βρούμε τις πηγές της διαμορφώσεως και αναπλάσεως της θρησκευτικής ζωής της ανθρωπότητας, όπως ακριβώς και τις πηγές της ποιοτικής της τέχνης και της φαντασίας, αλλά όχι και τον πρωτογενή παράγοντα της γενέσεώς των. Πολύ λιγότερο μάλιστα, αν λάβουμε υπόψη, ότι οι θιασώτες της «φυσικής μυθολογίας» οδηγήθηκαν στα συμπεράσματά τους από τη μελέτη των μύθων της ινδικής θρησκείας, που είναι δημιούργημα μιας κοινωνίας με ανώτερον πολιτισμό. Και όπως για την αρχαία ελληνική θρησκεία και μυθολογία δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι πρωτόγονες, έτσι και για την ινδική θρησκεία και μυθολογία δεν μπορούμε να εκφράσουμε μια τέτοια αντίληψη. Τα πρωτόγονα στοιχεία τους, και στους δύο λαούς, μετασχηματίστηκαν με την ανάπτυξη του πολιτισμού τους και σκεπάστηκαν από άλλα, πιο εξελιγμένα. Τα πρωτόγονα είναι απλή επιβίωση, και μόνο ως επιβίωση πρέπει να τα μελετούμε. Γι' αυτό, εκείνο που πρέπει να τονίσει κανείς σχετικά με τον ινδικό μύθο, είναι ότι η Βεδική «περί θεών διδασκαλία» εκφράζει μια μεγαλοπρεπή προσπάθεια του απλού ανθρώπου, πρώτον να παρατηρήσει το παγκόσμιο γίνεσθαι και την παγκόσμια τάξη του σύμπαντος, με όλη την ευρύτατη έννοιά του, και να τα ερμηνεύσει, και δεύτερον